

CHRZEŚCIJAŃSKIE KOŚCIOŁY WSCHODU

Przegląd

Początki

Zanim zajmiemy się szczegółowo różnymi wspólnotami chrześcijańskimi, które określamy zwykle jako Kościoły wschodnie, wydaje się sensowne przyjrzenie się najpierw ich początkom i rozwojowi, aby wyrobić sobie jaśniejszy obraz tego, czym w ogóle są Kościoły wschodnie.

Przez pierwotne Kościoły wschodnie rozumiemy te Kościoły, których korzenie tkwią we wczesnych gminach powstałych we wschodniej części Cesarstwa Rzymskiego. Ta część Imperium obejmowała m.in. wszystkie terytoria, które stanowią dziś wschodnią część Jugosławii, Grecję, Bułgarię, Małą Azję, Bliski Wschód i Egipt. Ponadto do Kościołów tych zalicza się także te wspólnoty, które powstały wprawdzie poza granicami Cesarstwa Rzymskiego, ale pierwotnie były z nim powiązane przez ruchy misyjne. Tych bardzo starych gmin chrześcijańskich nie należy mylić z Kościołami, które powstały znacznie później — dopiero w wiekach XV—XIX, w wyniku działalności misyjnej zachodnioeuropejskich i północnoamerykańskich Kościołów łacińskich — w Indiach, Azji Wschodniej, Afryce i na innych terenach.

Zróznicowania w jedności Jednego Kościoła Chrystusowego

Nie mogę podjąć tutaj szczegółowych badań nad teologicznym uzasadnieniem zróznicowania wewnątrz Kościoła; przeczytać o tym można w dokumentach Soboru Watykańskiego II, np. w *Lumen gentium* (m.in. nr 13) lub w *Unitatis redintegratio* (np. nr 14-18); tu może wystarczy stwierdzić, że ta różnorodność ma korzenie historyczne w gminach nowotestamentowych i w pierwszych wiekach chrześcijaństwa. Już pierwszy Sobór Ekumeniczny w Nicei w roku 325 jedynie potwierdza istniejącą sytuację, kanonizując stosunki między różnymi Kościołami i tradycjami w łonie jednego Kościoła powszechnego.

Podstawowe elementy rozwoju tradycji Kościołów wschodnich

W rozwoju różnych tradycji Kościołów wschodnich można wyróżnić cztery podstawowe elementy, które wszakże dziś nie zachowały się w pełni w żadnym z istniejących Kościołów, nie mówiąc już o tym, by się zachowały równomiernie. Mimo to można je wydobyć z szerszego kontekstu tradycji, w którym te Kościoły powstały.

a) *Element apostolski*: nurt tradycji albo w ogóle cały Kościół upatruje swoje początki w nauczaniu jednego lub więcej Apostołów, w ich bezpośrednim otoczeniu lub wśród ich następców.

b) *Element polityczny*: W gminach lokalnych istnieje tendencja do włączania się do większych struktur administracyjnych i do przejmowania w ten sposób struktur politycznych Cesarstwa Rzymskiego (i to nawet poza jego granicami, np. w Persji). W granicach Cesarstwa Rzymskiego wsie i miasta ciągną ku stolicy swojej prowincji (*metropolis*), a z kolei te stolice skupiają się po kilka wokół ważniejszych miast dysponujących większym wpływem politycznym, jak np. Aleksandria czy Antiochia. Te ostatnie po powstaniu Konstantynopola — nowego Rzymu — w roku 330 poddały się bezpośredniemu zwierzchnictwu nowej stolicy Cesarstwa; również młodsze Kościoły, np. w Bułgarii lub w Rosji, organizowały się zgodnie z sytuacją polityczną swoich narodów.

c) *Element kulturalny*: pod powierzchnią politycznej jedności Cesarstwa Rzymskiego istniało wiele różnych kultur; na Wschodzie była to głównie kultura grecko-helleńska, egipska lub koptyjska, albo semicka czy syryjska w różnych odmianach. Kultury te przyczyniły się do wytworzenia się rozmaitych poglądów na objaśnianie Pisma św. i refleksję teologiczną nad nim, na obchody liturgiczne i ascetyczne formy życia.

d) *Element wiary*: powstanie różnych Kościołów było wynikiem kontrowersji w IV i V w., dotyczących centralnych kwestii wiary, np. tajemnicy Trójcy Świętej albo osoby i dwóch natur Jezusa Chrystusa. Dziś jednak nie istnieje już żaden Kościół wschodni, którego powstanie wiązałoby się ze sporem ariańskim. Po Soborze w Efezie (431 r.) część przedstawicieli tradycji wschodniosyryjskiej odmówiła respektowania decyzji dotyczących osoby Chrystusa; zwolenników tej grupy — od imienia centralnej postaci tego sporu — nazywano nestorianami. W dwadzieścia lat później Sobór w Chalcedonie definiuje jedność osoby Chrystusa i hipostatyczną unię Słowa w dwóch naturach. Po długim okresie

sporów tę decyzję soborową odrzuciła prawie cała tradycja aleksandryjską, znaczna część tradycji zachodniosyryjskiej (Antiochia) i tradycja ormiańska. Często używana nazwa „monofizyci” jest niezbyt trafna, ponieważ żaden z tych Kościołów nie wątpił w realność człowieczeństwa Chrystusa. Większy sens miałoby różnicowanie po prostu między „chalcedończykami” i „niechalcedończykami”, stosownie do tego, czy uznawali odnośny dekret soborowy, czy nie. Żaden z tych Kościołów nie pozostaje zresztą we wspólnocie sakramentalnej lub kościelno-prawnej z jakimś innym.

Zarówno Kościół rzymski, jak i Kościół konstantynopolitański, oraz Kościoły w jakiś sposób od nich zależne, to Kościoły „chalcedońskie” Mimo to wyobcowały się one od siebie w ciągu wieków, czego powodem były różnice co do dogmatu o Trójcy Świętej, w praktyce liturgicznej i kanonicznej oraz w kwestii istoty i sprawowania prymatu biskupa Rzymu; ponadto pewną rolę odegrały odmienności polityczne i kulturowe. Wszystko to ma dziś, jak wiadomo, taki skutek, że Kościół rzymskokatolicki i Kościoły prawosławne tradycji bizantyjskiej nie są złączone pełną wspólnotą Komunii.

Wielokrotnie podejmowano próby przywrócenia wspólnoty Komunii między Kościołem rzymskim a chrześcijańskim Wschodem. Gdy nie powiodły się wcześniejsze próby zasadniczej unii, zaczęto je ponawiać w stosunku do poszczególnych tradycji. Przyniosło to częściowe sukcesy, istnieją dziś bowiem wschodnie Kościoły katolickie, które trzymają się tradycji Wschodu. Jednak we wszystkich sprawach wiary i sakramentów osiągnięto całkowitą wspólnotę z Rzymem, nawet jeśli Kościoły te zachowywały zewnętrzny wyraz swej wiary i swej dyscypliny kościelnej. Fatalnym skutkiem tego częściowego zjednoczenia były nowe rozłamy w łonie tradycji wschodnich. Abstrahując od tego, Kościoły te często były określane jako „obrządkowe” a nie Kościoły, ponieważ zbyt często podkreślano wyłącznie różnice liturgiczne; przy tym podlegały one silnym wpływom teologii, dyscypliny kościelnej, duchowości i liturgii tradycji łańskiejskiej. Dopiero dzięki dyskusjom teologicznym w naszym stuleciu to ograniczone rozumienie obrządku straciło na znaczeniu.

TRADYCJA ALEKSANDRYJSKA

Tradycja aleksandryjska wytworzyła się w egipskiej metropolii o nazwie Aleksandria, którą pod względem rangi i znaczenia przewyższał jedynie Rzym. Tradycja ta za swego twórcę uważa

św. Marka Ewangelistę. Wpływy polityczne miasta rozciągały się na cały Egipt i część Libii. Dzięki działalności misyjnej zasięg wpływów rozszerzył się przez Sudan dalej na południe aż do Etiopii. Jako centrum kultury hellenistycznej miasto w delcie Nilu wywierało wpływ na znaczne obszary Cesarstwa Rzymskiego.

Większa część ludności zachowała własny język i utrzymała więź ze starą kulturą Egiptu, której ostatnia kulminacja miała miejsce wśród Koptów. Ich kultura rozwijała się w wymianie z hellenizmem, a niekiedy także w pełnej autonomii.

Znaczenie koptyjskiego życia zakonnego i tradycje ascezy, a także akcentowanie „Bożego podobieństwa”, z pewnością wywierały wpływ na pozycję tradycji aleksandryjskiej w kontrowersjach dotyczących Trójcy Św. i chrystologii. Z tradycji tej wyrosły następujące Kościoły:

a) *Koptyjski Kościół prawosławny* (niechalcedoński): znaczna większość aleksandryjczyków traktowała Chalcedon jako zdradę swego wielkiego ojca duchowego, św. Cyryla. Za panowania Bizancjum Kościół ten był silnie prześladowany, ale po podboju przez Arabów w VII w. udało mu się umocnić swoją pozycję; mimo to mniej więcej po dwóch wiekach jego gminy pod naciskiem muzułmańskim skurczyły się, stając się mniejszością. Wpływ klasztorów zachował się w dużej mierze w liturgii i dyscyplinie kościelnej; podczas gdy przy odprawianiu Mszy św. do dziś używa się częściowo języka koptyjskiego, to na ogół język ten ustąpił miejsca arabskiemu.

Kościół koptyjski zdołał przetrwać całe stulecia, często mimo ogromnej presji zewnętrznej. Po długotrwałym okresie upadku, w tym stuleciu zaznaczył się w młodszym pokoleniu rozwój życia zakonnego, ożywienie wychowania chrześcijańskiego i działalności w gminach. Chociaż trudno podać oficjalne cyfry, liczba wiernych koptyjskich prawosławnych wynosi zapewne siedem do ośmiu milionów, licząc ich łącznie z rozwijającymi się gminami w Europie zachodniej, Ameryce i Australii. W ostatnich latach Kościół ten uwolnił się od izolacji cechującej wcześniejszy okres i uczestniczy czynnie w pracach Światowej Rady Kościołów oraz w dialogu z katolikami i prawosławiem obrządku bizantyjskiego.

b) *Koptyjski Kościół katolicki*: Od czasu do czasu podejmowano starania o przywrócenie wspólnoty Rzymu i Koptów (np. przy okazji Soboru Florenckiego w 1442 r.), jednak bez trwałych sukcesów. Od XVIII w. w toku działalności misyjnej różnych europejskich wspólnot zakonnych powstawały małe gminy katolickie. Szczególne znaczenie uzyskali franciszkanie z Kustodii Ziemi Świętej. W 1895 r. papież Leon XIII stworzył prowincję

kościelną dla około 10.000 koptyjskich katolików, na której czele stanął patriarcha. Od tej pory od Kościoła rzymskokatolickiego przejmowano poszczególne aspekty teologii, duchowości i pobożności ludowej. Dziś patriarsze podlega sześć diecezji z dziewięcioma biskupami i 175.000 wiernych.

c) *Etiopski Kościół Prawosławny* (niechalcedoński). Tradycja etiopska pojawiła się już w Pierwszej Księdze Królewskiej (odwiedziny królowej Saby u Salomona) i w Dziejach Apostolskich 8,27 (chrzest dworzanina królowej Kandaki). Istnienie pierwszej gminy chrześcijańskiej znajduje potwierdzenie w działalności misyjnej św. Frumencjusa, który został tam posłany jako jej zwierzchnik przez Atanazego, biskupa Aleksandrii. Do tego w V w. za pośrednictwem klasztorów w Syrii i Egipcie doszły inne wpływy.

Etiopczycy, zasadniczo wierni tradycji aleksandryjskiej, podlegali też wpływom kontaktów z gminami żydowskimi i judeo-chrześcijańskimi z pobliskiego Półwyspu Arabskiego. Językiem ich liturgii był *ge'ez*, język dziś martwy, zachowali oni elementy starotestamentowego porządku prawnego i silny był wśród nich nurt monastyczny.

Specyficzną cechą tego Kościoła stanowi to, że aż po wiek obecny podlegał on bezpośredniej jurysdykcji patriarchy Aleksandrii, który wyświęcał ich biskupa, *abuna*, i posyłał go do nich z Egiptu. Dopiero w 1929 r. wyświęcono pierwszych biskupów krajowych, zaś w 1959 r. po dalszych negocjacjach potwierdzono niezawisłość Kościoła Etiopskiego, mianując jego patriarchę, a tym samym tworząc jego własną hierarchię. Kościół ten wiele przecierpiał za reżimu Mengistu; trudna sytuacja utrzymuje się zresztą do dzisiaj. Kościół Etiopski liczy około 16 mln wiernych.

d) *Etiopski Kościół Katolicki*. W wieku XVI i XVII Kościół etiopski utrzymywał kontakty z misjonarzami portugalskimi i łacińskimi. W 1623 r. miał nawet łacińskiego patriarchę. Jednak starania, aby doprowadzić do zjednoczenia i zreformowania, tzn. faktycznego zlatynizowania tego Kościoła wywołały gwałtowny opór i spowodowały zerwanie, które przez przeszło dwieście lat ciążyło nad wzajemnymi stosunkami. Dopiero w ubiegłym stuleciu stało się możliwe ponowne podjęcie działalności misyjnej w umiarkowanym zakresie. Dzięki niej liczba katolików wzrosła tak, że w 1961 r. można było utworzyć prowincję metropolitalną z trzema diecezjami. Dziś żyje tam około 115.000 wiernych, którym jednak dają się we znaki ostatnie wydarzenia polityczne w Etiopii.

e) *Grecko-prawosławny Kościół Aleksandrii* (chalcedoński). Ta mniejszość, która zastosowała się do uchwał Soboru w Chalce-

donie, była zdana — bo Arabowie jej nie tolerowali — na bezpośrednie poparcie Konstantynopola. Stopniowo przyjmowała zwyczaje tradycji bizantyjskiej. Jej patriarcha jest zwierzchnikiem wszystkich chalcedońskich gmin prawosławnych w Afryce. Wierni są niemal wyłącznie greckiego pochodzenia, aczkolwiek w ostatnim okresie do Kościoła tego przyłączyła się pewna liczba afrykańskich gmin na wschodzie tego kontynentu; kierują nimi czarni biskupi. W Egipcie żyje około 10.000 wiernych tego Kościoła, do czego dochodzi 350.000 z pozostałego obszaru Afryki.

TRADYCJA ANTIOCHEŃSKA

Z Nowego Testamentu jednoznacznie wynika, że Apostołowie nauczali na ogromnych obszarach Bliskiego Wschodu; na tym terytorium znajdował się też ośrodek ważny pod względem politycznym i kulturalnym — Antiochia. Wpływy tego miasta rozciągały się na większość gmin we wschodniej części Cesarstwa Rzymskiego i sięgały aż do Persji. Podobnie jak Aleksandria, wielkie ośrodki tego regionu, zwłaszcza miasta portowe nad Morzem Śródziemnym, pozostawały pod wpływem kultury hellenistycznej; ponadto we wszystkich prowincjach życie teologiczne, duchowe i liturgiczne było określane przez silną i wielowarstwową kulturę syryjską.

Na rozmaitych nurtach tradycji, które w następnym okresie wzięły początek z Antiochii, zaciążyły w dużej mierze spory poprzednich stuleci; wyłoniły się z nich liczne Kościoły, ale opisanie ich historii jest przedsięwzięciem zbyt skomplikowanym, by można je było tu przeprowadzić. Będę więc musiał ograniczyć się do nader ogólnego opisu.

Kościoły chalcedońskie

a) *Grecko-prawosławny Kościół Antiochii*. Kościół ten cieszył się wprawdzie życzliwością cesarza Bizancjum, ale po podboju przez Arabów uległ pod presją islamu zdziesiątkowaniu i stał się Kościołem mniejszościowym. Stopniowo przejmował tradycje i praktykę stolicy cesarstwa — ale ze swej strony zapładniał także jej tradycje, np. kompozycjami liturgicznymi św. Jana Domasceńskiego. Dziś Kościół ten pozostaje żywy przede wszystkim w Syrii i Libanie. Wbrew temu, co mogłaby sugerować jego nazwa, jego hierarchia i wierni są pochodzenia semickiego i mówią po arabsku. Spośród 750.000 wiernych wielu żyje jako emigranci w Ameryce Północnej i Południowej oraz w Australii.

b) *Kościół melchicki lub greckokatolicki*. Jako samodzielna wspólnota istnieje od 1724 r. Jego wcześniejsze dzieje pokrywają się z historią Kościoła prawosławnego; również on stanowi część tradycji bizantyjskiej. Ten żywy Kościół, liczący milion wiernych, dysponuje własnym patriarchatem, własną hierarchią oraz własnymi zgromadzeniami zakonnymi i religijnymi. Jednak również i jemu stwarza problemy emigracja z objętych kryzysem terytoriów Bliskiego Wschodu. W Ameryce i Australii powstały duże gminy z samodzielnymi biskupami.

c) *Kościół maronicki*. Jedynym chalcedońskim Kościołem Antiochii, który zachował swoją specyficzną tradycję zachodniosyryjską, jest Kościół maronicki. Powstał on w czasach zamętu wywołanego przez podboje arabskie w VII w. jako samodzielna, hierarchicznie zorganizowana wspólnota w Syrii. Niezależnie od Kościoła greckiego wytworzył własne struktury, zaś jego zwierzchnik nosi dziś tytuł „Patriarchy Antiochii”. W wyniku migracji z Syrii na bezpieczniejsze obszary gór libańskich wspólnota ta rozwinęła odrębne życie religijne. Podczas wypraw krzyżowych utrzymywała ściśle kontakty z Europejczykami, a z Kościołem rzymskim łączyła ją wspólnota Eucharystii. Historycy maronicy posuwają się nawet do twierdzenia, że nigdy nie doszło do prawdziwego zerwania.

Za kolejnych rządów arabskich i tureckich maronitom udało się zachować daleko idącą autonomię polityczną. Zasadniczo pozostają oni w obrębie orientacji zachodniej; liturgia jest zachodniosyryjska z wpływami łacińskimi, zwłaszcza w sferze sakramentów. Nie należy też nie doceniać wpływu łacińskiej duchowości i pobożności.

Siedzibą patriarchy jest Bkerke na północ od Bejrutu. Przeszło 1,6 mln wiernych tego Kościoła mieszka w Libanie, Syrii, USA, Kanadzie, Brazylii i Australii. Podobnie jak inne Kościoły chrześcijańskie, także maronicy cierpią wskutek konfliktu bliskowschodniego.

Szczególnie trzeba podkreślić, że Kościół maronicki łączy pełną wspólnotą Eucharystii z Rzymem; nie jest więc on wspólnotą „prawosławną” w obiegowym tego słowa znaczeniu.

Niechalcedońskie Kościoły tradycji antiocheńskiej

a) *Syryjski Kościół Prawosławny (zachodniosyryjski)*. Podczas sporów, jakie toczyły się po Chalcedonie, wiele gmin syryjskich odmawiało uznania postanowień Soboru. W roku 540 po okresie niepokoju, dzięki staraniom zakonnika i biskupa Jakuba Bara-

dei, powstał Syryjski Kościół Prawosławny. Baradei wyświęcił wielu kapłanów, umocnił kler i życie zakonne oraz stworzył niezależny patriarchat. Od niego pochodzi też często używana na oznaczenie tego Kościoła nazwa „jakobici”.

Kościół ten zdołał przetrwać podboje arabskie i rozszerzył swoje wpływy na tereny dzisiejszej Syrii, Turcji, Iraku i Iranu; wydał wielu ważnych teologów i kanonistów. Dopiero najazdy mongolskie i tureckie doprowadziły do niemal całkowitej zagłady jego gmin. Dziś liczy on jeszcze niespełna 250.000 wiernych, głównie w Syrii i Libanie, a także (wśród emigrantów) w Europie zachodniej. Do tego dochodzi odłam Kościoła syryjskiego w Indiach z około 900.000 wiernych, którzy uznają wprawdzie duchowe przywództwo patriarchy w Damaszku, ale w zakresie władzy mają daleko idącą autonomię.

b) *Syryjski Kościół Katolicki*. W XVII w. w wyniku działalności misjonarzy europejskich część syryjskiego Kościoła prawosławnego mianowała własnego patriarchę i połączyła się z Rzymem. Po okresie prześladowań przez rządy ottomańskie i wspólnotę niechalcedońską Kościół ten, jeszcze w tym samym stuleciu, zdołał się umocnić. Dziś około 100.000 jego wiernych mieszka w Syrii i Libanie; siedzibą patriarchy jest Bejrut.

c) *Syryjski Kościół Prawosławny Indii* i *Syro-malankarski Kościół katolicki*. Obie te wspólnoty religijne omówimy poniżej.

Tradycja wschodniosyryjska

a) *Kościół Wschodu* (zwany również Kościołem „nestoriańskim” lub „asyryjskim”) powstał zasadniczo poza obrębem Cesarstwa Rzymskiego, na obszarze perskim, gdzie wszak zawsze był mniejszością. Znajdował się pod stałym wpływem Jerozolimy i Edessy, a przede wszystkim Antiochii. Ów syryjski Kościół, odmienny od kultury zachodniosyryjskiej ze względu na pewne odrębności językowe, wytworzył własną tradycję liturgiczną, teologiczną i duchową, na której wyraźne piętno wywarł monastycyzm.

Kościół ten powstał w okolicach stolicy Persji, Seleucji-Ctesifonu (w pobliżu dzisiejszego Bagdadu). Chociaż w Persji był mniejszością, prowadził szeroko zakrojoną działalność misyjną, sięgającą przez Azję Środkową aż do Chin. W czasach swego rozkwitu liczył 27 metropolii i 200 diecezji biskupich.

Pod silnym wpływem szkoły edesskiej Kościół Wschodu odmówił uznania decyzji z Efezu, wymierzonych w Nestoriusza;

w 484 r. ogłosił pełną niezależność od Kościołów Cesarstwa Rzymskiego. Najazdy Mongołów, a także — szczególnie — Turków doprowadziły do prawie całkowitej zagłady tego mającego duży zasięg Kościoła. Zdołał on przetrwać jedynie w górach Iraku, Syrii i Turcji. Dziś liczy około 180.000 wiernych, jest jednak podzielony na dwa odłamy, każdy z własnym katolikosem — patriarchą. Niektórzy członkowie tego Kościoła wyemigrowali do Europy zachodniej i Ameryki.

b) *Chaldejski Kościół Katolicki*. W rezultacie ruchu na rzecz przywrócenia jedności, który rozpoczął się w roku 1551, na początku XIX w. powstał Chaldejski Kościół Katolicki. Dziś jest to największy Kościół chrześcijański w Iraku, z patriarchą na czele, rezydującym w Bagdadzie. 410.000 wiernych tego Kościoła, częściowo skupionych w żywych wspólnotach religijnych, mieszka w Iraku, w innych krajach Bliskiego Wschodu oraz we Francji i w Ameryce.

c) *Tradycja wschodniosyryjska w Indiach południowych*. Chrześcijanie w Indiach południowych (głównie w dzisiejszym stanie Kerali) za założyciela swego Kościoła uważają św. Tomasza Apostoła. Istnieją dane pozwalające sądzić, że chrześcijaństwo było znane na tych terenach już pod koniec I wieku. Dalsza imigracja nastąpiła w wieku IV — być może również później — z terenu Persji. Chrześcijanie zintegrowali się wprawdzie ze społeczeństwem indyjskim, ale zachowali syryjski jako język liturgiczny i kanoniczny, podtrzymywali też wiele elementów duchowości wschodniosyryjskiej. Ich biskup nigdy jednak nie wywodził się z gmin indyjskich, lecz najczęściej z Kościoła Wschodu w Seleucji-Ctesifonie lub z Bagdadu.

Po przybyciu Portugalczyków w XVI w. zaprowadzono wspólnotę Eucharystii z Kościołem rzymskim i z Syryjczykami. Nowoprzybyli katolicy podejrzewali miejscowych chrześcijan o nestorianizm; podporządkowywali więc ich biskupom łacińskim i próbowali przeforsować „reformy” o tendencjach rzymskich. Fatalnym tego rezultatem był bunt w 1653 r., który pociągnął za sobą podział wspólnoty syryjskiej w południowych Indiach na cztery samodzielne Kościoły i pewną liczbę mniejszych wspólnot.

— *Kościół Syro-Malabarski* (katolicy tradycji wschodniosyryjskiej). Po buncie w 1653 r. większość tej wspólnoty religijnej wkrótce pojednała się ponownie z Kościołem katolickim. Aż do początku naszego stulecia Kościół ten znajdował się pod jurysdykcją łacińską i dopuszczał pewne łacińskie wpływy w teologii, obrządku i pobożności ludowej.

Po ostatecznym ustanowieniu w roku 1923 hierarchii wywodzącej się z wybrzeża malabarskiego, Kościół ten przeżył nieoczekiwane odrodzenie: świadczą o tym reformy liturgiczne, założenie licznych szkół i instytucji socjalnych, wiele powołań kapłańskich i zakonnych oraz utworzenie ośmiu własnych diecezji misyjnych w innych rejonach.

Dziś istnieją dwie prowincje metropolitalne z dwunastoma diecezjami i około 2,9 mln wiernych. Podobnie jak Kościół maronicki, tak i ten Kościół łączy pełna wspólnota eucharystyczna z Rzymem; nie istnieje natomiast jego odpowiednik prawosławny.

— *Prawosławny Syryjski Kościół Indii* (niechalcedoński) został założony przez mniejszość w wyniku wydarzeń z roku 1653. Ponieważ wschodniosyryjski katolikos Bagdadu nie wyznaczył dla tej wspólnoty żadnego biskupa, zaakceptowała ona zwierzchnictwo jakobickiego (niechalcedońskiego) patriarchy Antiochii i w następstwie tego przejęła różne elementy tradycji zachodniosyryjskiej. Wspólnota ta jest duża i dobrze zarządzana, jednak w obecnym stuleciu trapią ją wewnętrzne napięcia, a nawet rozłamy. Obecnie istnieją dwa Kościoły, których nie łączy żadna komunija; są to: *Kościół Malańkarsko-Prawosławny* (całkowicie niezależny) i *Syryjsko-Jakobicki Kościół w Indiach*, uznający duchowe zwierzchnictwo syryjskiego patriarchy Antiochii. Każdy z tych Kościołów liczy około miliona wiernych.

— *Kościół Syro-Malankarski* (katolicy tradycji wschodnio-syryjskiej). Kościół ten został założony przez dwóch biskupów i grupę wiernych Kościoła prawosławnego, którzy dążyli do pojednania z Rzymem i którym w 1930 r. obiecano własną hierarchię i administrację. Dziś Kościół ten ma trzech biskupów i około 280.000 wiernych.

— *Dalsze Kościoły i wspólnoty* powstawały w wyniku późniejszego odrywania się od wyżej wymienionych, częściowo pod wpływem Kościoła anglikańskiego oraz Kościołów protestanckich.

TRADYCJA ORMIAŃSKA

Tradycja ormiańska powołuje się na misyjną działalność Apostołów Bartłomieja i Tadeusza, lecz jako wielkiego apostoła Armenii czi św. Grzegorza Oświeciciela, który działał na początku IV w. Do ukształtowania się odrębnej tradycji narodu ormiańskiego, w której używa się języka narodowego, przyczyniły się wpływy Edessy, Antiochii i Cezarei Kapadockiej. Ponieważ przez całe stulecia Armenia znajdowała się często pod obcym panowa-

niem, co pociągało za sobą migracje, Kościół stale był siłą centralną, pozwalającą na zachowanie jedności narodowej i tożsamości kulturalnej. Po początkowym wahaniu Kościół ten, mimo że sam nie delegował swych przedstawicieli do Chalcedonu, odrzucił chrystologiczne sformułowania Soboru. — Głową *Ormiańskiego Kościoła Apostolskiego* jest obecnie katolikos — patriarcha w Echmiadzinie, w Armenii, oraz katolikos Cylicji, wyposażony w autonomiczną jurysdykcję na obszarze Bliskiego Wschodu, z siedzibą w Bejrucie. Jest też patriarcha Jerozolimy oraz — dla Turcji — patriarcha Konstantynopola; obaj uznają w tradycji ormiańskiej zwierzchność katolikosa. Ponadto istnieje wiele dużych gmin ormiańskich w diasporze — w Europie zachodniej i Ameryce Północnej. Łączna liczba wszystkich wiernych wynosi zapewne pięć do sześciu milionów.

— *Ormiański Kościół Katolicki* powstał w XVIII w. Liczy około 160.000 wiernych pod zwierzchnictwem (stojącego na czele samodzielnej hierarchii) patriarchy z siedzibą w Bejrucie. Na szczególne podkreślenie zasługuje praca katolickich mechitarystów z Wenecji i Wiednia, którzy dokonali niezwykłych rzeczy w sferze ormiańskiej literatury i kultury religijnej, i z tego względu cieszą się ogromnym poważaniem wszystkich Ormian, katolików i niekatolików.

TRADYCJA BIZANTYJSKA

Tradycja ta wyrosła w Konstantynopolu (Bizancjum), stolicy Cesarstwa Wschodniorzymskiego. Już w V w. Kościół Konstantynopola objął swymi wpływami kwitnące Kościoły Pontu, Kapadocji i Małej Azji, z których wiele zostało założonych przez Apostołów. Pogląd, że Kościół w Konstantynopolu założył św. Andrzej Apostoł, pojawił się dopiero o wiele później. W Europie Kościół ten rozszerzył swoje wpływy na ludy bałkańskie, poczynając od Tracji, a później na Ruś Kijowską i niektóre części Europy środkowo-wschodniej. Chociaż towarzyszyła temu ekspansja polityczna i militarna, jednak istniały także rzeczywiste działania misyjne.

Kościół tradycji bizantyjskiej mają również zabarwienie Chalcedońskie i noszą oficjalną nazwę „prawosławnych”. Tradycja ta, trzymająca się zasadniczo greckiego języka i kultury, przejęła jednak ważne elementy kultury antiocheńskiej i ormiańskiej. W tym kontekście mogła się rozwijać bogata tradycja liturgiczna, teologiczna i kanoniczna, do której od IX w. wkład wносиły także

ludy słowiańskie. Związki tych Kościołów z Rzymem zostały już omówione.

Gdy w 1453 r. Konstantynopol opanowali Turcy, zaś Europa wschodnia rozpadła się na różne jednostki polityczne i narodowe, powstały tzw. Kościoły autokefaliczne, w których każda wspólnota religijna zasadniczo dzieli życie sakramentalne i dyscyplinę kanoniczną z innymi, ale w kwestii wewnętrznej administracji, łącznie z wyborem kierownictwa kościelnego (patriarchy, arcybiskupa lub metropolity), jest całkowicie niezależna. Ekumeniczny patriarcha Konstantynopola jest traktowany jako *princeps inter pares*, w związku z czym przysługują mu uprawnienia występowania z inicjatywą i przewodniczenia podczas wspólnych zgromadzeń, ale nie sprawuje żadnego zwierzchnictwa nad innymi Kościołami autokefalicznymi.

a) Do Kościoła prawosławnego (tradycji bizantyjskiej) należą następujące Kościoły autokefaliczne:

— Ekumeniczny Patriarchat Konstantynopola, z jurysdykcją dla Turcji i wszystkich Greków żyjących w diasporze (Europa zachodnia, Ameryka Północna i Południowa, Australia, ale nie Afryka); 3,5 mln wiernych.

— Patriarchat Aleksandrii, dla całej Afryki; 350.000 wiernych.

— Patriarchat Antiochii, dla Bliskiego Wschodu; 750.000 wiernych.

— Patriarchat Jerozolimy, dla Izraela, Palestyny i Jordanii; 260.000 wiernych.

— Patriarchat Moskwy i Wszechrusi; ok. 70 mln wiernych.

— Patriarchat Gruzji; około pięciu milionów wiernych.

— Patriarchat Serbii (osiem milionów), Rumunii (17 mln) i Bułgarii (osiem milionów wiernych).

— Kościół Cypru; 440.000 wiernych.

— Kościół Grecji, tylko dla Grecji z wyjątkiem Krety i wysp Dodekanezu; 9,5 mln wiernych.

— Kościoły w Polsce (600.000), Czech i Słowacji (150.000) i autonomiczny Kościół w Finlandii (55.000 wiernych).

— Kościołowi prawosławnemu w Ameryce (milion wiernych) jego Kościół macierzysty, rosyjski, przyznał autokefalię, której wszakże nie uznaje większość pozostałych Kościołów. Z tego powodu, chociaż z uwagi na liczbę swoich wiernych oraz osiągnięcia teologiczne i pastoralne ma on dużą wagę, nie zezwala się temu Kościołowi na uczestnictwo w zgromadzeniach wszechprawosławnych czy w dialogu z innymi Kościołami.

b) *Kościół katolickie tradycji bizantyjskiej*. Wspólnoty prawosławne tradycji bizantyjskiej, podobnie jak z innymi tradycjami wschodnimi, zawierały unie, w różnych okresach i w różnych warunkach, także z Kościołem Rzymskim. Na krok taki często wpływały względy polityczne i kulturalne, lecz takie sprawy o dalekosiężnych konsekwencjach miały jednak niewątpliwie także zdecydowane tło religijne. Istnienie tych Kościołów było z powodów eklezjologicznych i pastoralnych przyczyną wielkich napięć. Niedawne wyzwolenie katolików ukraińskich i rumuńskich spod komunistycznego ucisku i przymusowego wcielenia do odnośnych Kościołów prawosławnych stało się źródłem nowych kontrowersji, którymi nie mogę się tu zająć. Spośród ważnych Kościołów należy wymienić następujące:

— *Ukraiński Kościół Katolicki* powstał na mocy Unii Brzeskiej z 1596 r., kiedy część metropolii kijowskiej związała się unią z Rzymem. Unia ta obejmowała ludy dzisiejszej Białorusi i Ukrainy. Wskutek pośredniej presji władzy carskiej, ale i w wyniku strategii bezpośredniego ucisku unia na Białorusi przestała istnieć, pozostała jednak szeroko rozpowszechniona na tych terenach, które obecnie stanowią południowozachodnią część Ukrainy. Kościół ten, zlikwidowany przemocą w 1946 r., pozostał silny w podziemiu; dziś działa znów publicznie, skupiając się wokół arcybiskupa Lwowa. Na Ukrainie jest zapewne 3—4 mln wiernych, a ponadto około miliona w diasporze. Na Ukrainie dopiero rozpoczyna się odbudowa instytucji kościelnych, w diasporze natomiast już od dawna istnieje 15 diecezji na różnych kontynentach, toczy się też żywa działalność w kościelnych instytucjach oświatowych i stowarzyszeniach charytatywnych.

— *Rumuński Kościół Katolicki* powstał w 1700 r. w Transylwanii. Kościół ten nie tylko przyczynił się do religijnej odnowy ludności, lecz odegrał też ważną rolę w ruchu literackim i kulturalnym w całej Rumunii. Przed drugą wojną światową miał pięć diecezji i 1,5 mln wiernych. Wskutek prześladowań zapoczątkowanych w 1948 r. zszedł do podziemia, a gdy w 1990 r. odzyskał swobodę działania, zaczął się organizować na nowo. Obecnie nie wiadomo dokładnie, ilu wiernych żyje w pełnej unii z Rzymem, i trzeba trochę czasu zanim uda się zlikwidować szkody wyrządzone w minionych 45 latach.

O Kościele melchickim mówiłem już wyżej. Ponadto istnieje żywo działająca wspólnota ludzi, którzy wyemigrowali z karpackich rejonów zachodniej Ukrainy i ze wschodniej Słowacji do Stanów Zjednoczonych. Żyje tam teraz około 300.000 wiernych,

zorganizowanych w metropolię z czterema diecezjami. Określają się oni niekiedy jako Rusini lub po prostu jako katolicy obrządku bizantyjskiego. W ich krajach ojczystych Kościoły, po latach ucisku, dopiero stopniowo zaczynają się na nowo organizować.

Z braku miejsca nie mogę uwzględnić wielu innych gmin katolickich tradycji bizantyjskiej w podziale na narodowości i przynależność etniczną; liczba ich wiernych jest z reguły mniejsza niż Kościołów omówionych wyżej. Podobnie też nie było możliwe omówienie różnych Kościołów prawosławnych, które powstały dopiero w wyniku ostatnich wydarzeń politycznych w Europie wschodniej. Określają się one jako Ukraiński Autokefaliczny Kościół Prawosławny, Macedoński Kościół Prawosławny, Rosyjski Kościół Prawosławny poza granicami Rosji itd., jednak większość innych Kościołów prawosławnych nie uznaje ich za kanoniczne. Rozwój sytuacji politycznej i narodowościowej w najbliższych latach odegra niewątpliwie jakąś rolę w powstawaniu nowych czy odradzaniu się dawnych wschodnich wspólnot chrześcijańskich; będzie też wpływać na stosunki sakramentalne i kanoniczne tych wspólnot z głównymi nurtami tradycji wschodniochrześcijańskich.

tłum. ks. Waldemar Chrostowski

W zamieszczonym na następnej stronie schematycznym przeglądzie Kościołów wschodnich nazwy pisane tekstem półgrubym oznaczają Kościoły, które w toku rozwoju w wieku IX—XIII stopniowe przejęły obrządki i tradycje Kościoła bizantyjskiego; nazwy pisane *kursywą* oznaczają te Kościoły katolickie, które uznały postanowienia Soborów w Chalcedonie i Efezie.

CHRZEŚCIJAŃSKIE KOŚCIOŁY WSCHODU

